

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДСЬКОЇ НАТУРИ В РОМАНІ С. РІЧАРДСОНА «ПАМЕЛА, АБО ВИНАГОРОДЖЕНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ»

У статті розглянуто погляд С. Річардсона на природу людини, який виражено в творі європейського сентименталізму «Памела». Особлива увага приділяється пуританській моделі особистості та традиціям пуританської моралі.

Ключові слова: сентименталізм, людська натура, мораль, добродійність.

Роман С. Річардсона «Памела, або Винагороджена добродійність» обраний тут нами для аналізу не випадково: на відміну від більш відомої та частіше аналізованої науковцями «Клариси», цей твір будеється на більш характерній для нашого дослідження колізії «винагородити добродійності», в той час, коли в «Кларисі» змальовано катастрофічні для християнського моралізму й трагічні наслідки лібертинства, яке поширювалося в суспільстві по вертикалі – зверху донизу. Але у «Памелі», так само, як у О. Голдсмита та Л. Стерна, перемагає якраз не секуляризована мораль та лібертинська програма, а добродійність. Словом, якщо у другому своєму романі Річардсон є немов суворим суддею своїх персонажів, то у «Памелі» він з величезним захопленням занурюється у змалювання одвічного алгоритму – змагання невгамовної й чисто вітальної юнацької сексуальності, яка не хоче визнавати над собою морального закону, і дівочій чистоті й богобоязності, визначених інстинктивним прагненням дбайливо оберігати хоча б вже – для початку – саме біологічне існування жінки та її можливого потомства.

Можна сказати, що в творі С. Річардсона виступають з архетипічною чистотою два типи поведінки: чоловічий та жіночий, «завойовницький» та «опірливий», полігамічний та моногамічний. Проблематика «Памели» зводиться до проблеми – що таке чоловік та що таке жінка [7: 470]. При цьому на боці Жінки – культура, на боці Чоловіка – натура з її нестримним прагненням до фізичної (сексуальної) насолоди. При цьому до боротьби чоловічого та жіночого начал можна додати ще й боротьбу різних художніх напрямків. На слухну думку О. Ю. Рязанцевої, у «Памелі» можна побачити боротьбу поетики рококо та сентименталізму: «чуттєве начало рококо трансформується в ніжну чутливість сентименталізму» – всездозволеності жаги насолоди хазіяна протиставляється достоїнство Памели [5: 12]. Проте у цьому протистоянні Натури та Культури акцент одразу ставиться на Культурі: Памела невгамовно пише та копіює листи, розмірковує з пером в руках; листи для неї – вимушена ситуація, сублімація. Як тут не пригадати, що роман виріс з наміру автора створити Письмовник – вкрай характерну для епохи книгу, в якій подавалися б зразки любовних епістол. Вчорашня сексуальна грубість замінюється куртуазністю, й мистецтво завоювання чоловіком жінки, так само, як і мистецтво зваблення чоловіка, переходило у площину попереднього складного психологічного змагання двох персон.

Роман розпочинається з листа п'ятнадцятирічної Памели, в якому вона повідомляє своїм батькам, що її пані, яка навчила свою служницю писати, рахувати, шити та іншим

речам й завжди була до неї доброю, померла. Останні її слова були звернуті до сина, якого вона просила потурбуватися про Памелу.

Син же у цій ситуації спочатку виступає як достойний нащадок своєї добродійної матері, і щедро пропонує Памелі взяти книги померлої пані, які їй до впокоби. До цього молодий хлопець, поки що до беззахисної служниці байдужий, долучає моралізуюче повчання, яке легко увітати в устах якогось-небудь підстаркуватого доброзичливця: "... you may look into any of her Books to improve yourself, so you take care of them"²¹ [8: 13]. Вимальовується така собі ідилія буття, начебто пронизаного чистою доброзичливістю й навіть певною спіритуальністю.

Виховання Памели, безумовно, варте на повагу. Батько її – освічений чоловік, який вільно володіє пером, але змушений заробляти на хліб важкою працею. Проте Памела пишається з того, що народилася у таких добродійних батьків, і не вважає кращим, аби вона була б донькою батьків знатних [8: 17].

З першого ж листа батьків до доньки ми дізнаємося, що Памела – дуже вродлива дівчина². Але батьки найперш турбуються про те, щоб вона більше клопоталася про свою совість, аніж вроду чи багатство: "for what signify all the riches in the world, with a bad conscience, and to be dishonest! We are, 'tis true, very poor, and find it hard enough to live; though once, as you know, it was better with us. But we would sooner live upon the water, and, if possible, the clay of the ditches I contentedly dig, than live better at the price of our child's ruin"²³ [8: 13]. І цей мотив бринітиме чи не в кожному листі батьків: "Be sure don't let people's telling you, you are pretty, puff you up; for you did not make yourself, and so can have no praise due to you for it. It is virtue and goodness only, that make the true beauty"²⁴ [8: 20]. Та й самі батьки – зразок добродійності: "...they were, of late Years, remarkably poor, and always as remarkably honest, even to a Proverb; as honest as Goodman Andrews, was a Bye-word"²⁵ [8: 200]. Памела має тверду християнську позицію й навіть нахил до філософствування й саморефлексії – воістину, «і селянки кохати вміють», якщо фігурально ужити відомого вислову російського сентименталіста М. Карамзіна. Вона пише у листі до батьків: "...see what the World is! One Man's Death is another Man's Joy: Thus we thrust out one another!—My hard Case makes me serious"²⁶ [8: 143]; "...my Nature is too frank and open to make me wish to be ingrateful"²⁷ [8: 216]. Власне, захоплення юного паннича Памелою й виникає з почуття її виключної, непересічної духовно-інтелектуальної переваги: "What the Duce do we Man go to School for? If our Wits were equal to Womens, we might spare much Time and Pains in our Education. For Nature learns your Sex, what, in a long Course of Labour and Study, ours can hardly attain to. – But indeed, every Lady is not a Pamela"²⁸ [8: 232]. Вірно, що Памела демонструє такий багатий духовний світ, гідність та тверді релігійні переконання, які ніколи раніше не пов'язувалися з представниками нижчих щаблів суспільства [1: 211].

Здавалося б, що є всі підстави для ідилії: освічена верства культивує джентльменсько-шляхетну позицію, а вдячні простолюдини вчаться у своїх панів культурності. Однак у цю ідилію С. Річардсоном від самого початку вливається крапля іронії – адже гумор та іронія невід'ємні від сентименталістського методу, який від самого початку багато що будував на пародіюванні – підлягав автопародіюванню навіть сам власний новий метод як такий. Утім, іронія від початку забарвлена непідробним драматизмом: Памела, згадуючи, як пані колись навчила її читати й писати, достатньо чітко усвідомлює, що

стала завдяки отриманій освіті істотою поміж світом трудівників і світом багатих нероб, але, на відміну від останніх, що мають можливість жити, не обтяжуючи себе працею, наводить приклад з відомої антично-класицистської сатиричної байки про мурашок та бабку – в той час, коли перші протягом усього літа накопичували запаси їжі, друга – співала пісні, і по настанні зими мурахи порадили їй годуватися тими піснями: “For you know, my Lady, now with God, lov’d Singing and Dancing, and, as she would have it I had a Voice, she made me learn both<...> And I must learn to flower and draw too, and to work fine Work with my Needle”⁹ [8: 76]. Памелі доволі чесного й скромного існування, й вона від початку плекає відразу до розкошів, досягнутих через гріх: “And I trust God will provide for me, and not let me want the poor Pittance, that is all I desire, to keep Life and Soul together. Bread and Water I can live upon, Mrs. Jervis, with Content. Water I shall get any – where; and if I can’t get me Bread, I will live like a Bird in Winter upon Hips and Haws, and at other times upon Pignuts, and Potatoes, or Turneps, or any thing”¹⁰ [8: 81].

Отож, хоча й вірно сказано: «Соціальна вищість героя роману врівноважується духовною вищістю героїні, яка завдяки навичкам духовного самоаналізу краще знає себе, свій характер та свої потреби, і тому впевненіше володіє ситуацією, примушуючи свого обранця відмовитися від обраної ним моделі поведінки та прийняти її правила гри» [2: 137], в цілому не можна твердити, що С. Річардсон вдається виключно до «прославлення людини з народу». Перед нами не «соціальна критика», а, радше, критика «віку сього» – нагадаємо, що в Новому Завіті ця формула обіймає собою світське буття, «земний» світ та його цінності, які мисляться тимчасовими, скороминущими. Новозавітні за настроєм есхатологічні мотиви звучать і в листі Памели до батьків: “Here’s Shamelessness for you! –Sure the World must be near an End! For all the Gentlemen about are as bad as he almost, as far as I can hear”¹¹ [8: 70], “And, Alack – a – day! what a World we live in! for it is grown more a Wonder, that the Men are resisted, than that the Women comply. This, I suppose, makes me such a a Sawce – box, and Boldface, and a Creature; and all because I won’t be a Sawce box and Boldface indeed”¹² [8: 71]. Таким чином, вірне твердження О. Ю. Рязанцевої, що авторська концепція особистості виражена вже через назву «Памели» – адже головна героїня не є просто жінкою чи служницею, але насамперед високоморальною особистістю [5: 10].

Звичайно, піддавшись спокусам «віку сього», недовго втратити свої моральні принципи. Проте справжня доброчинність тримається, за С. Річардсоном, не на примусі й страху, а на вільному виборі. От і батьки Памели вважають, що спокуси, яким піддається їхня донька, корисні, оскільки дозволяють перевірити, чого насправді варта її доброчинність: “Temptations are sore things; but yet without them, we know not our selves, nor what we are able to do”¹³ [8: 27].

Таким чином, головну героїню роману відправлено у плавання по бурхливому морю спокуси, пізнання власної натури, й захистом для неї може бути лише її власна тверда воля. Вимальовується ситуація складності людської природи, яка відмінна усе ж таки від природи янгольської, й підлягає не лише владі духу, а й зову плоті.

Саме «янгольське» начало в Памелі є тим магнітом, що вабить розбещеного панича, і Жервіс, дізнавшись про плани молодого пана щодо Памели, слухає її розповідь і плаче, змішуючи свої сльози з Памелиними сльозами: “I fear more for your Prettiness than for any thing else; because the best Man in the Land might love you”¹⁴ [8: 26].

Тим не менш, очевидний моралізаторський зміст «Памели» був настільки потужний, що пастори рекомендували «Памелу» як зразок добродетельності для прихожан [3: 53]. Відчувається, що твір цей народжений на ґрунті стилістики «пуританського щоденника»: про це пише англійська дослідниця С. Вольф, яка відзначає, що на початку XVIII ст. пуританська модель особистості переживала кризу й потребувала як нової аксіології, так і нової моделі поведінки – саме цю функцію й виконували романи Річардсона, в яких співбесідник – фігура умовна [9: 37]. Те ж саме твердить К. П. Зикова, яка вказує на стилістику «пуританського щоденника» як на джерело граничної широти та відвертості листів Памели [2: 137]. І можна лише погодитися з твердженням, що романи С. Річардсона – «один з останніх злетів дидактичного типу мислення, і дидактизм його має доволі складний, витончений, психологічно тонкий характер» [2: 133]. Натомість дріб'язково й поверхово звучить судження А. Кеттла, що бачить у «моралі» роману основну слабкість «Памели» – адже читач повинен «захоплюватися вчинками та образами, моральна сутність яких не достойна захоплення», а Памела виходить заміж за людину, яку зневажає, а «переродження» містера Б. – лише повчальне, і не більше того [4: 80]. Якраз подолання власної недосконалості, обгнужання «голосу природи» уставами культури робить твір Річардсона не лише живим та захоплюючим, але й насправді повчальним. При цьому мораль сприймається не як щось «нав'язане природі», а річ, яка допомагає цій природі проявитися належним чином: у романах С. Річардсона акцент робиться насамперед на добродетельності та моралі як на природних для людини вроджених «моральних почуттях» [6: 111]. Внутрішня потреба людини у табуванні певних начал власної природи, у самообмеженні і самодисципліні, була узаконена і піднесена у творі Річардсона. Традиційний ідеал дівчини, яка зберігає свою цнотливість як найвищу дорожчезність – це архетипний ідеал європейської (і не тільки європейської) культури, що зокрема знайшов свій найвищий вираз у культурі непорочного зачаття у рамках християнської культури. Памела певною мірою є відлунням Діви Марії, та й, власне, не можна трактувати цю ситуацію як суто літературну колізію.

Цей ідеал дівочої цноти присутній у найдавніших шарах духовної культури людства й особливо активно він був піднесений та прославлений у тисячолітній середньовічній європейській культурній традиції.

Отож, сюжет «Памели» був наче своєрідним поверненням людини до раю, якщо використати назву відомого твору Дж. Мільтона. Епоха, яка кохалася у гріху й порушеннях моральних норм, внутрішньо проте відчувала й усвідомлювала свою гріховність. С. Річардсон, проявивши непересічний талант психолога, начебто висловлював те моральне судження, якого суспільство від літератури й очікувало.

ПРИМІТКИ

¹ «...ти можеш заглядати в будь-яку з її книг, щоб знаннями прикрасити свій розум, тому тому бережи їх».

² Однак про це її батьки дізналися від інших – самі вони бачили її аж... півроку тому: ситуація динамізує рух подій, відчувається, що письменник бере своїх героїв в пору активного дозрівання, розцвіту.

³ «Чи заслуговують поваги багаті, що живуть без совісті і безчесно? Правда, що ми дуже бідні, живемо у великій убогості, хоча раніше жили і набагато краще, як ти сама знаєш, але краще бажаємо їсти черствий хліб і пити воду з того рову, який я викопав своїми руками, ніж жити розкішно в достатку ціною непорочності твоєї».

⁴ «Бійся тому вірити, коли говорять тобі, що ти дуже гарна, і не загордися своєю красою, тоді вже ніякої хвали недостойна будеш, чеснога і доброта – одна тільки є краса дівчині».

⁵ «Вони вже кілька років живуть у великій убогості, але завжди живуть чесно, і коли хто кого хотів похвалити, то за прислів'я говорили, що він такий доброчесний, як Андревс».

⁶ «...у світі ось як ведеться! Одна людина помирає, інші радіють, і тому виганяють один одного! – Мої нещастя навчили мене про все розмірковувати».

⁷ «...за характером я занадто щира і відкрита, щоб бути невдячною».

⁸ «Навіщо ми вчилися в школах! Якщо такі дівчата нам рівні розумом, нам слід витратити більше часу і зусиль на нашу освіту. Від природи ваша стать навчається завдяки праці і навчанню тому, чого наша стать навряд чи досягне. Але при цьому потрібно сказати і те, що не всі жінки Памели».

⁹ «Ви знаєте, моя покійна пані любила спів і танці, і оскільки у мене є слух, вона навчила мене співати і танцювати <...> Але краще б мене навчили шити плаття, пекти хліб і ходити за худобою».

¹⁰ «Сподіваюся на милість Божу, і думаю, щоденна їжа мені завжди буде, а більше нічого на світі не бажаю. Я можу харчуватися хлібом і водою і бути задоволена, води я скрізь знайду багато, а якщо не зможу дістати хліба своєю працею, буду жити так, як живуть птахи взимку, їсти ягоди шипшини і глоду, в інші пори року буду харчуватися земляними горіхами, картоплею і ріпою».

¹¹ «Подумайте про безсоромність молодих людей! – Я думаю, напевно буде кінець світу, я чула, що всі молоді джентльмени по сусідству такі ж, як він».

¹² «О! В якому світі ми живемо! Жінки самі дають привід чоловікам, щоб вони нахабно з ними поводитися, і заставляють їх думати, що всі ми нахаби».

¹³ «Спокуси шкідливі, але без них ми не визнаємо себе і не усвідомимо, на що ми здатні і до чого схильні».

¹⁴ «Я боюся все більше краси твоєї, в яку чоловік, який би доброчесний він не був, може закохатися».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зыкова Е. П. Пастораль в английской литературе XVIII века / Е. П. Зыкова. – М. : Наследие, 1999. – 256 с.
2. Зыкова Е. П. Эпистолярная культура XVIII века и романы Ричардсона / Е. П. Зыкова // *Arbog mundi* = Мирное древо. – 2000. – Вып. 7. – С. 129–155.
3. История зарубежной литературы XVIII века. Страны Европы и США / Под ред. В. П. Неустроева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 408 с.
4. Кеттл А. Введение в историю английского романа / Арнольд Кеттл. ; [пер. с англ. В. Воронина, М. и В. Тарховых]. – М. : Прогресс, 1966. – 446 с.

5. Рязанцева О. Ю. Жанровая система романов Ричардсона («Памела-1», «Памела-2») : автореф. дис... канд. филол. наук : 10.01.05 / Рязанцева Ольга Юрьевна. – М., 1993. – 18 с.
6. Томилина М. В. Чувствительная модальность в художественной системе английского романа XVIII века / М. В. Томилина // Другой XVIII век : [сб. науч. тр.]. – М. : Экон-Информ, 2002. – С. 105–115.
7. Castle T. Pamela as sexual fiction / Terry Castle // Studies in English Literature. – 1982. – Vol. 22. – P. 470–489.
8. Richardson S. Pamela; or Virtue Rewarded / Samuel Richardson. – Oxford : University Press, 2008. – 546 p. – (Oxford World's Classics).
9. Wolff C. G. Samuel Richardson and Eighteenth-century puritan character / Cynthia Griffin Wolff. – Hamden, 1972. – 270 p.

Алексенко В. Ф., канд. филол. наук, препод.

Институт международных отношений КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

КОНЦЕПЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ НАТУРЫ В РОМАНЕ С. РИЧАРДСОНА «ПАМЕЛА, ИЛИ ВОЗНАГРАЖДЕННАЯ ДОБРОДЕТЕЛЬ»

В статье рассматривается взгляд С. Ричардсона на природу человека, который выражен в произведении европейского сентиментализма «Памела». Особое внимание уделяется пуританской модели личности и традициям пуританской морали.

Ключевые слова: сентиментализм, человеческая натура, мораль, добродетель.

Aleksenko V., PhD, assistant professor

The institute of international relations of Taras Shevchenko KNU, Kyiv

THE CONCEPTION OF HUMAN NATURE IN S. RICHARDSON' NOVEL “PAMELA; OR, VIRTUE REWARDED”

S. Richardson's view expressed in the novel of European sentimentalism “Pamela” on the nature of a man is considered in the article. The special attention is paid to puritanic model of an individuality and traditions of puritanic morality.

Key words: sentimentalism, human nature, morality, virtue.